

Szpital Miejski w Sobótce i jego niezwykła dyrektorka, por. lek. Aleksandra Kryszkiewicz „Wanda” (1907–1991)

City Hospital in Sobótka and its extraordinary manager – Lt. Aleksandra Kryszkiewicz “Wanda”, MD (1907–1991)

Zbigniew Kopociński, Krzysztof Kopociński

Pododdział Okulistyki, 105. Kresowy Szpital Wojskowy z Przychodnią SPZOZ w Żarach;
kierownik: dr n. med. Krzysztof Kopociński

Streszczenie. Sobótka to niewielkie miasteczko położone w Polsce, w województwie dolnośląskim. W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej dyrektorem i głównym organizatorem Szpitala Miejskiego w Sobótce była Aleksandra Kryszkiewicz (1907–1991), lekarz i oficer I Armii Wojska Polskiego, żołnierz Armii Krajowej, uczestniczka walk o Kołobrzeg w 1945 r. Urodziła się 29 października 1907 r. w Mławie, jej rodzicami byli Bronisław Grzebiński i Leokadia z domu Drecka. Dyplom lekarza uzyskała na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego w 1939 r. W czasie niemieckiej okupacji początkowo pełniła funkcję Szefa Sanitariatu konspiracyjnej organizacji „Grunwald”, następnie służyła w Związku Walki Zbrojnej, zaś od 1942 r. w Armii Krajowej. W 1944 r. została zmobilizowana do I Armii Wojska Polskiego, w stopniu porucznika pełniła funkcję ordynatora w 16. Polowym Ruchomym Szpitalu Chirurgicznym. W marcu 1945 r. brała udział w słynnej bitwie o Kołobrzeg. Po zakończeniu II wojny światowej znalazła się w Sobótce, gdzie w latach 1946–1951 była filarem powstania i rozwoju Szpitala Miejskiego oraz innych placówek służby zdrowia w tym regionie. Porucznik Aleksandra Kryszkiewicz zmarła 11 lipca 1991 r., została pochowana na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Słowa kluczowe: Aleksandra Kryszkiewicz, Sobótka, lekarz wojskowy, Armia Krajowa, I Armia Wojska Polskiego, Kołobrzeg

Abstract. Sobótka is a small town in Dolnośląskie Voivodeship, Poland. In the first years following the end of World War II, Aleksandra Kryszkiewicz (1907–1991) was the manager and main organizer of the City Hospital in Sobótka. She was a physician and officer of the First Polish Army, a soldier of the Home Army, who participated in the battle of Kołobrzeg in 1945. Kryszkiewicz was born in Mława on October 29, 1907 to Bronisław Grzebiński and Leokadia nee Drecka. In 1939, she got her degree at the Faculty of Medicine, in the University of Warsaw. During the German occupation, initially she was the Head of Medical Services of the underground organization called “Grunwald”, then she served in the Union of Armed Struggle, and from 1942, in the Home Army. In 1944, she was mobilized to the First Polish Army, in the rank of lieutenant she was the senior consultant of the 16th Field Mobile Surgical Hospital. In March 1945, she took part in the famous battle of Kołobrzeg. After the World War II, she stayed in Sobótka, where in the years 1946–1951 she was a pillar of the establishment and development of the City Hospital, as well as other health care facilities in this region. Lieutenant Aleksandra Kryszkiewicz died on July 11, 1991 and was buried in the Powązki Cemetery in Warsaw.

Key words: 1st Polish Army, Aleksandra Kryszkiewicz, Home Army, Kołobrzeg, military physician, Sobótka

Nadesłano: 19.03.2019. Przyjęto do druku: 6.09.2019

Nie zgłoszono sprzeczności interesów.

Lek. Wojsk., 2019; 97 (4): 366–372

Copyright by Wojskowy Instytut Medyczny

Adres do korespondencji

dr n. med. Zbigniew Kopociński
105. Kresowy Szpital Wojskowy z Przychodnią SPZOZ,
Pododdział Okulistyczny
ul. B. Domańskiego 2, 68-200 Żary
tel. 68 470 78 62
e-mail: zkopocinski@wp.pl

Wstęp

Sobótka to niewielkie miasteczko położone około 40 km na południowy zachód od Wrocławia, usytuowane u podnóża góry Ślęży, zwanej Śląskim Olimpem. Prawa miejskie gród ten otrzymał w 1399 r., w minionych stuleciach rządili nim władcy Polski, Czech i Prus. Jeden z najmroczniejszych epizodów historii Sobótki to bez wątpienia okres III Rzeszy i rządów Adolfa Hitlera. W tym czasie miasto nosiło nazwę Zobten i w demokratycznych wyborach, podobnie jak w całych Niemczech, najwięcej głosów uzyskał tam przywódca NSDAP, choć w swoim programie wyborczym nie ukrywał zbrodniczych planów. W wyniku rozpętanej przez Hitlera II wojny światowej, a następnie haniebnych traktatów w Jaltie i Poczdamie, Polska utraciła suwerenność i dużą część swego terytorium – kresy wschodnie II Rzeczypospolitej. Rzekomą rekompensatą za pozbawienie nas tych terenów były tzw. Ziemie Odzyskane, czyli obszar wschodnich rubieży dawnej III Rzeszy: Pomorze, Ziemia Lubuska, Dolny i Górny Śląsk oraz Warmia i Mazury. Ludność polska ekspatriowana z kresów wschodnich została przesiedlona na te nowe terytoria i tam od podstaw organizowała polską państwowość. Niemieckie miasteczko Zobten stało się w ten sposób polską Sobótką, a przybywający tam Polacy zaczęli po sześciu latach wojny i okupacji układać sobie w miarę normalne życie.

W tym czasie był to region bardzo niebezpieczny, nie istniała sprawna administracja ani skutecznie działające służby porządkowe, grasowały niebezpieczne bandy i szabrownicy, panował niedobór wszelkich towarów i podstawowych środków do życia, a ludzie wciąż mieli poczucie tymczasowości obecnego wówczas stanu rzeczy. W mieście było wówczas jeszcze dużo Niemców, którzy także nie mieli pewności co do swoich dalszych losów. Jednak dla wszystkich, bez względu na narodowość i rejon, z którego przybyli, niezwykle ważną instytucją był Szpital Miejski.

Olbrzymią przeszkodą dla jego uruchomienia był wielki niedobór kadry lekarskiej, gdyż ta grupa zawodowa poniosła olbrzymie straty podczas II wojny światowej. Wystarczy przypomnieć, że tylko w ramach zbrodni katyńskiej NKWD zamordowało kilkuset lekarzy, polską inteligencję mordowali także Niemcy w ramach osławionej akcji AB. Do zniszczonego podczas wojny miasteczka na „dzikim zachodzie”, jak nazywano wówczas tzw. Ziemie Odzyskane, decydowały się przyjechać jednostki najbardziej zdeterminowane bądź zmuszone trudną sytuacją życiową. W tej ostatniej grupie znajdowali się między innymi byli żołnierze Armii Krajowej (AK) i powstańcy warszawscy, którzy chcieli ukryć się przed zwalczającą ich nową władzą, a jednocześnie spróbować odnaleźć namiastkę normalności po tym, jak ich dotychczasowe życie legło w gruzach Warszawy. Nie jest zatem rzeczą przypadkową, że dwoje medyków niezwykle zasłużonych

Rycina 1. Aleksandra Kryszkiewicz (1907–1991), lata 40. XX wieku (dzięki uprzejmości Głównej Biblioteki Lekarskiej)

Figure 1. Aleksandra Kryszkiewicz (1907–1991), 1940s (courtesy of Central Medical Library)

dla zorganizowania Szpitala Miejskiego w Sobótce po 1945 r. to oficerowie-lekarze Wojska Polskiego i żołnierze Armii Krajowej: kpt. Wacław Żebrowski i por. Aleksandra Kryszkiewicz. Historia życia i dokonań tej drugiej z całą pewnością zasługuje na przypomnienie, nie tylko mieszkańcom Sobótki [1-3].

Młodość i okres edukacji przyszłej dyrektorki

Aleksandra Grzelińska (dopiero po zawarciu małżeństwa przyjęła nazwisko Kryszkiewicz) urodziła się 29 października 1907 r. w Mławie, w rodzinie Bronisława Grzelińskiego (1874–1923) i Leokadii (1876) z domu Dreckiej. Jej ojciec był lekarzem weterynarzem w ówczesnej guberni płockiej, toteż rodzina należała do dobrze sytuowanych. Zamieszkiwała w domu jednorodzinnym z pięknym ogrodem przy ulicy Długiej w Mławie, gdzie wychowywała się Aleksandra oraz jej dwie siostry: Zofia (1902–1980) i Anna (1910–1985). Wybuch I wojny światowej był dużym wstrząsem dla całej rodziny, Bronisław Grzeliński został zmobilizowany jako lekarz weterynarz do armii carskiej i skierowany na tereny dzisiejszej Ukrainy. Ze względu na zagrożenia wojenne związane z możliwą okupacją niemiecką na wschód wraz z ojcem ewakuowała się cała rodzina. Po zakończeniu działań wojennych i odzyskaniu

Rycina 2. Legitymacja (Ausweis) nr 7835 wydana Aleksandrze Grzeleńskiej-Kryszkiewicz 15 kwietnia 1942 r., potwierdzająca jej członkostwo w Izbie Lekarskiej Generalnej Guberni (dzięki uprzejmości Głównej Biblioteki Lekarskiej)

Figure 2. ID (Ausweis) No. 7835 issued to Aleksandra Grzeleńska-Kryszkiewicz on April 15, 1942, confirming her membership in the Medical Chamber of the General Government (courtesy of Central Medical Library)

przez nasz kraj niepodległości Grzeleńscy powrócili do Mławy. Rodzice starali się swym trzem córkom zapewnić odpowiednie wykształcenie, dwie z nich, Aleksandra i Zofia, już w bardzo młodym wieku wykazywały zainteresowanie medycyną, co zapewne miało pewien związek z funkcją sprawowaną przez ich ojca i przypatrywaniem się jego działaniom leczniczym wobec zwierząt. W latach 1920–1929 Aleksandra uczęszczała do gimnazjum w Warszawie, gdzie uzyskała świadectwo maturalne. Następnie podjęła studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego, który w 1935 r. przyjął nazwę Uniwersytet Józefa Piłsudskiego (UJP). W tym czasie duża część inteligencji miała poglądy lewicowo-liberalne, co w dużej mierze było wynikiem autorytarnych rządów obozu sanacyjnego po 1926 r. i niezgodnej z prawem brutalnej rozprawy z opozycją (np. zamordowanie gen. bryg. Włodzimierza Zagórskiego, uwięzienie gen. broni Tadeusza Rozwadowskiego, próba kryminalizacji opozycji politycznej i osławiony proces brzeski etc.). A. Grzeleńska w 1931 r. została członkiem Związku Postępowej Młodzieży Demokratycznej, organizacji będącej w opozycji w stosunku do ówczesnych polskich władz [4–6]. W I połowie lat 30. zawarła związek małżeński z Hilarym Kryszkiewiczem (1905–1943), wywodzącym się także z Mławy, gdzie jego ojciec był właścicielem dużego zakładu i warsztatów ślusarskich. Losy potomków tej wielodzietnej rodziny są doskonałym przykładem ścierania się w ówczesnej Polsce tendencji lewicowo-liberalnych i tradycyjno-katolickich. Zwolennikiem tych pierwszych byli Hilary i jego siostra Maria Buchwald (1910–2003), znana aktorka teatralna i filmowa. Na przeciwnym

biegunie znajdował się ich młodszy brat Zygmunt (1915–1945), który wybrał drogę posługi kapłańskiej i jako ojciec Bernard od Matki Piękną Miłości zmarł w 1945 r. na dur plamisty, którym zaraził się, niosąc pomoc chorym w szpitalu (aktualnie trwa jego proces beatyfikacyjny). Można przypuszczać, że podobny światopogląd, jaki reprezentowali Hilary Kryszkiewicz i Aleksandra Grzeleńska, legł w pewnej mierze u podstaw ich związku małżeńskiego. Od 1934 r. ówczesna studentka medycyny była już na utrzymaniu męża, w tymże roku ukończyła także trzymiesięczny kurs w Państwowej Szkole Masażu Leczniczego w Warszawie, co zapewne stworzyło jej pewną możliwość dorobienia i poprawy stanu domowych finansów. W 1936 r. ukończyła studia, ale wszystkie przewidziane egzaminy zdała dopiero trzy lata później i 8 lutego 1939 r. otrzymała dyplom lekarza na Wydziale Lekarskim UJP. Opóźnienie w uzyskaniu pełnych uprawnień nie było wówczas rzeczą rzadką, często wynikało z problemów finansowych bądź osobistych. Obowiązkowy staż podyplomowy rozpoczęła w Szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie bezpośrednio po uzyskaniu dyplomu, początkowo w I Klinice Chirurgicznej. W trakcie jego trwania, we wrześniu 1939 r., III Rzesza i ZSRR (przy współudziale Słowacji) napadły na Polskę, rozpoczynając w ten sposób II wojnę światową [4,5,7,8].

Okupacja niemiecka i udział w konspiracji

Wychowana w duchu patriotycznym Aleksandra Kryszkiewicz od pierwszych chwil okupacji mocno zaangażowała się w działalność konspiracyjną. Już w październiku 1939 r. weszła w skład organizacji „Grunwald”, gdzie przyjęła pseudonim „Wanda” i objęła kierownictwo sanitariatu. W tym czasie na terenach okupowanych ruch konspiracyjny dopiero się rozwijał i powstawały bardzo liczne organizacje. Na czele „Grunwaldu” stał architekt, inż. Jan Siwek „Profesor”, zaś po jego aresztowaniu Mirosław Leśkiewicz „Młot”. Pionem bojowym dowodził mjr Edward Biernacki „Poraj”, a cywilnym Krzysztof Wysocki „Krzysztof”. W końcówce 1940 r. „Grunwald” połączył się z organizacjami „Warszawianka” i „Nowa Polska”, tworząc „Unię”, która następnie weszła w skład Stronnictwa Pracy. Pion wojskowy organizacji został wcielony do Związku Walki Zbrojnej (ZWZ), a następnie Armii Krajowej. Aleksandra Kryszkiewicz, wykorzystując fakt odbywania stażu w Szpitalu Dzieciątka Jezus, wraz ze swą siostrą Zofią Orlicką, którą także wciągnęła do konspiracji, prowadziła akcję fałszowania dokumentacji lekarskiej i wyprowadzania ze szpitala rannych polskich oficerów w celu uniknięcia wywiezienia ich do oflagi (uratowały m.in. naczelnego lekarza 5. Pułku Artylerii Ciężkiej kpt. Jana Sojkę). Prowadziła również akcję samopomocy dla najbardziej poszkodowanych rodzin członków

organizacji, tworzyła też podziemną strukturę sanitariatu. Jednocześnie w okresie od 1 lutego do 1 września 1940 r. A. Kryszkiewicz odbywała drugą część stażu podyplomowego na Oddziale III B Chorób Wewnętrznych Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie. W ruch konspiracyjny bardzo mocno zaangażowali się także jej najbliżsi, mąż por. Hilary Kryszkiewicz, siostry Zofia Orlicka i Anna Grzelińska oraz szwagierka Maria Buchwald (w tym czasie pracowała w słynnej kawiarni „U Aktorek”). W październiku 1940 r. gestapo aresztowało jej siostrę Annę i osadziło w osławionej katowni na Pawiaku. Aby uniknąć zatrzymania, A. Kryszkiewicz natychmiast opuściła Warszawę i osiedliła się we wsi Jakubów-Czarnocin w powiecie piotrkowskim, gdzie występowała pod fałszywym nazwiskiem Magdalena Piotrowska. Tymczasem jej druga siostra, Zofia Orlicka, weszła w skład komórki kontrywywiadu ZWZ, której celem było rozpracowanie kierownictwa Pawiaka, uzyskanie kontaktu z więźniami i stworzenie możliwości uwolnienia zatrzymanych. Wiosną 1942 r. udało się wyciągnąć stamtąd Annę Grzelińską, co sprawiło, że A. Kryszkiewicz poczuła się bezpiecznie i postanowiła powrócić do swego nazwiska oraz zarejestrować się w ówczesnej Izbie Lekarskiej Generalnej Guberni (*Gesundheitskammer in Generalgouvernement*). 10 marca 1942 r. złożyła odpowiedni wniosek wraz z wymuszonym na polskich lekarzach pisemnym „Orzeczeniem w miejsce przysięgi”, w którym musiała stwierdzić: „...jestem czysto aryjskiego pochodzenia, tzn. że pomiędzy czterema moimi przodkami po stronie ojca i matki nie było ani jednego Żyda...”. Do Izby Lekarskiej w Warszawie została oficjalnie przyjęta 15 kwietnia 1942 r., otrzymała swój tzw. Ausweis nr 7835 oraz kartki przydziałowe na mydło i spirytus. W czerwcu 1942 r. objęła funkcję lekarza okręgowego i kierownika Ośrodka Zdrowia w Parzniewicach w powiecie piotrkowskim, jednocześnie cały czas była zaangażowana w działalność Armii Krajowej. Kilka miesięcy później gestapo aresztowało jej siostrę Zofię Orlicką oraz męża Hilarego Kryszkiewicza. Oboje trafili na Pawiak, następnie na początku 1943 r. wywieziono ich do niemieckiego obozu koncentracyjnego Majdanek. Ten straszny cios nie załamał dzielnej lekarki, natychmiast poprzez podziemne kontakty czyniła starania o uwolnienie siostry i męża, jednocześnie dbała o wysyłanie do obozu paczek żywnościowych. 17 września 1943 r. udało się uzyskać zwolnienie Zofii Orlickiej, niestety porucznik AK Hilary Kryszkiewicz został przez Niemców zamordowany prawdopodobnie w marcu 1943 r., gdyż w kwietniu zaprzestano przyjmowania dla niego paczek żywnościowych (sądownie został uznany za zmarłego dopiero w 1948 r. przez Sąd Grodzki w Warszawie).

Tragiczne wydarzenia mocno nadwładliły zdrowie A. Kryszkiewicz, która zrezygnowała z pracy w Parzniewicach i 23 listopada 1943 r. wystąpiła do Izby Lekarskiej o zgodę na powrót do Warszawy w związku

z koniecznością leczenia w stołecznym szpitalu. Kilka miesięcy odpoczynku pozwoliło na ustabilizowanie stanu psychofizycznego na tyle, by mogła powrócić do pracy zawodowej i ponownie angażować się w pracę konspiracyjną w AK. W tej ostatniej z wymienionych aktywności, mimo dramatycznych przeżyć, wciąż mocno uczestniczyła cała jej rodzina: siostry i szwagierka z mężem.

W lutym 1944 r. przeniosła się do Osiecka, powiat Garwolin, gdzie prowadziła prywatną praktykę lekarską. Być może jej przeprowadzka była związana z przygotowaniami do wybuchu powstania, w którym jej ówczesny stan zdrowia wykluczał czynny udział. Można się tylko domyślać, co czuła w sierpniu i wrześniu 1944 r., gdy nocą widziała łuny nad stolicą i miała świadomość, że jej najbliżsi uczestniczą w walkach w Warszawie (Zofia Orlicka w Szpitalu Polowym Zgrupowania AK „Gurt” przy ulicy Złotej, zaś Maria Buchwald w Zgrupowaniu „Bartkiewicz”) [4-5,9-13].

W I Armii Wojska Polskiego

Po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej przebywająca nadal w Garwolinie A. Kryszkiewicz została 1 grudnia 1944 r. zmobilizowana przez tamtejszą Rejonową Komisję Uzupełnień w szeregi I Armii Wojska Polskiego, początkowo jako lekarz bez stopnia. 22 grudnia 1944 r. została awansowana na porucznika. Objęła stanowisko ordynatora w 16. Polowym Ruchomym Szpitalu Chirurgicznym (16. PRSzCh) dowodzonym przez kpt. lek. Józefa Sagajtisa. Placówka ta dysponowała etatowo 100 łózkami na dwóch oddziałach, w skład załogi wchodziło wówczas 12 oficerów, 16 podoficerów i 34 szeregowych. W styczniu 1945 r., podczas operacji warszawskiej, szpital wraz z innymi placówkami służby zdrowia I Armii WP stacjonował na prawym brzegu Wisły w rejonie Anin-Rembertów. Po zajęciu Warszawy 16. PRSzCh zabezpieczał przemarsz oddziałów w kierunku Wału Pomorskiego. W początkach lutego 1945 r. podczas walk na Wale Pomorskim stacjonował w Inowrocławiu, a następnie przenieść się do Wałcza. W tym okresie zakład pełnił funkcję szpitala ogólnochirurgicznego, co sprawiło, iż był mocno obciążony zadaniami. Wystarczy wspomnieć, że na początku marca 1945 r. we wszystkich szpitalach I Armii WP przebywało ponad 5000 pacjentów, którzy tylko dzięki wielkiemu poświęceniu i zaangażowaniu pracowników służby zdrowia, w tym por. lek. A. Kryszkiewicz, wracali do zdrowia. Największym sukcesem bojowym załogi 16. PRSzCh był udział w zabezpieczeniu medycznym walk o Kołobrzeg. W czasie tej słynnej bitwy placówka stacjonowała początkowo w Złotowie, lecz 15 marca 1945 r. przenieść się do miejscowości Gościna, by udzielić bezpośredniego wsparcia personelowi sanitarnemu 3., 4. i 6. Dywizji Piechoty, które to jednostki szturmowały niemiecką Festung Kolberg. Zakład pełnił

Rycina 3. Budynek dawnego Szpitala Miejskiego w Sobótce od strony alei Świętej Anny, obecnie Powiatowy Zespół Szkół nr 3 w Sobótce, Sobótka, 2015 (fot. Z. Kopociński)

Figure 3. Building of former City Hospital in Sobótka as seen from Świętej Anny avenue, currently Powiat School Complex No. 3 in Sobótka, Sobótka, 2015 (fot. Z. Kopociński)

tam funkcję szpitala pierwszej linii, przyjmował rannych nie tylko z Dywizyjnych Punktów Medycznych (DPM), ale także z Pułkowych Punktów Medycznych (PPM) oraz jednostek wspierających walki o miasto.

O tym, iż praca w wojskowej służbie zdrowia i Armii WP wiązała się z wielkim niebezpieczeństwem i ryzykiem utraty życia podczas niesienia pomocy rannym żołnierzom, doskonale świadczy fakt, iż w okresie od 1 lipca 1944 r. do 10 maja 1945 r. zginęło 239 pracowników służby zdrowia, 93 zginęło bez wieści, a 596 zostało rannych (dane niepełne). Mimo świadomości wielkiego niebezpieczeństwa polscy lekarze, pielęgniarki, sanitariusze i noszowi nieśli pomoc wszystkim potrzebującym, udzielając jej również rannym Niemcom, czym nawiązywali do najbardziej rycerskich tradycji polskiej wojskowej służby zdrowia. W tym niezwykłym gronie ludzi znalazła się także por. lek. A. Kryszkiewicz, która brała udział w jednej z najbardziej krwawych i zaciętych walk, czyli bitwie o Kołobrzeg.

Po zakończeniu II wojny światowej zmobilizowani lekarze nie od razu wracali do cywila, gdyż wojskowa służba zdrowia, podobnie jak cywilna, borykała się z ogromnym deficytem wykwalifikowanej kadry medycznej. We wrześniu 1945 r. por. A. Kryszkiewicz opuściła swą macierzystą jednostkę i objęła funkcję ordynatora Centralnego Szpitala Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) w Warszawie. W ocenie Szefa Oddziału Personalnego KBW, ppłk. Niewiadomskiego, „z pracy wywiązywała się dobrze”. Zdemobilizowana w dniu 10 marca 1946 r. na podstawie orzeczenia Wojskowej Komisji Lekarskiej nr 819 z 22 lutego 1946 r. [4,14,15]

Rycina 4. Wejście główne do budynku dawnego Szpitala Miejskiego w Sobótce od strony ulicy Świętego Jakuba (dawniej Armii Czerwonej 28), Sobótka, 2015 (fot. Z. Kopociński)

Figure 4. Main entrance to former City Hospital in Sobótka from Świętego Jakuba street (formerly Armii Czerwonej street 28), Sobótka, 2015 (fot. Z. Kopociński)

Sobótka – tworzenie i rozwój polskiej służby zdrowia w pierwszych latach po 1945 r.

Po zakończeniu służby wojskowej A. Kryszkiewicz musiała podjąć decyzję, gdzie rozpocząć kolejny etap swojego życia, już w realiach nowego ustroju. W Warszawie, zupełnie zrujnowanej w wyniku walk powstańczych, a następnie celowych zniszczeń dokonanych przez okupanta, panowały fatalne warunki egzystencjalne, toteż powrót do dawnego mieszkania na ulicę Przybyszewskiego 68 czy Belgijską 2/6 był raczej mało realny. Jednocześnie narastało niebezpieczeństwo związane z możliwością ujawnienia działalności w AK, co w czasach stalinowskich stanowiło okoliczność niezwykle obciążającą, a w połączeniu z faktem posiadania rodziny na zachodzie (Maria Buchwald wywieziona po powstaniu do stłagu X B Sandbostel, pozostała na emigracji) mogło grozić aresztowaniem. Wszystkie te okoliczności legły u podstaw podjęcia decyzji o wyjeździe na tzw. Ziemię

Odzyskane. W tym czasie w swojej ankiecie personalnej podawała, iż na jej utrzymaniu i wychowaniu znajdują się trzy osoby, Tadeusz Kryszkiewicz (ur. 1922, student medycyny), Serafin Broniarczyk (ur. 1922, student medycyny) i Henryka Robak (ur. 1932, uczennica); obaj wymienieni zostali w 1952 r. lekarzami. Trudno powiedzieć, dlaczego wybór lekarki padł na Sobótkę, być może wynikało to z faktu, że przebywał tam już inny oficer-lekarz, żołnierz AK z Warszawy, kpt. dr Wacław Żebrowski (1894–1946), z którym mogła nawiązać kontakt lub znała się wcześniej, i właśnie on mógł zachęcić ją do osiedlenia się u podnóża Ślęży. 25 lipca 1946 r. przyjechała do miasta, a pracę w Szpitalu Miejskim rozpoczęła już 1 sierpnia 1946 r., o czym poinformowała Izbę Lekarską w Warszawie.

W wyniku działań wojennych placówka położona przy ówczesnej ulicy Armii Czerwonej 28 była mocno zniszczona (75%), brakowało najbardziej podstawowego wyposażenia i leków. Ciężar uruchomienia tego zrujnowanego zakładu dźwigali na sobie byli lekarze wojskowi przyzwyczajeni do pracy w ekstremalnych warunkach. W tym czasie miasto przypominało wieżę Babel, egzystowali w nim obok siebie ludzie różnych narodowości (Polacy, Niemcy, Rosjanie, Ukraińcy), często obciążeni bardzo bolesnymi wspomnieniami z ledwo skończonej wojny, pełni wzajemnych pretensji i żalu. Ekspatriowani tu Kresowiaci pamiętali Ukraińcom okrutne ludobójstwo, którego ci ostatni dopuścili się na naszych rodakach z południowo-wschodnich województw RP, toteż sytuacja była mocno napięta. Polacy, po sześciu latach niemieckiej okupacji, łapanek, tortur i masowych egzekucji, nienawidzili Niemców za wszystko, co zrobiono z ich życiem. Groziło to chęcią odwetu, czasami na niewinnych ludziach.

Również personel szpitala był początkowo mieszanej narodowości (polsko-niemiecki), jednak talent organizacyjny, doświadczenie życiowe i zasady etyczne reprezentowane przez polskich lekarzy sprawiły, że współpraca układała się dobrze. Pomoc medyczna była udzielana na takich samych zasadach i Polakom, i Niemcom. Warto to szczególnie podkreślić, pamiętając, że mąż A. Kryszkiewicz został zamordowany przez Niemców w KL Majdanek. Mimo to lekarka nigdy nie odmówiła pomocy pacjentowi niemieckiemu, choć w początkowym okresie zapewne dużo ją to kosztowało.

Wyczerpany dramatycznymi przeżyciami wojennymi organizm kpt. dr. W. Żebrowskiego nie wytrzymał tych obciążeń – znakomity lekarz zmarł 29 listopada 1946 r. Głównym architektem budowy polskiej służby zdrowia w Sobótkę została A. Kryszkiewicz, która objęła funkcję dyrektora Szpitala Miejskiego. Placówka dysponowała wówczas 55 łózkami na czterech oddziałach: wewnętrznym, chirurgicznym, położniczo-ginekologicznym i zakaźnym. Dużym problemem były wtedy choroby zakaźne (czerwonka, gruźlica, dur brzuszny, dur plamisty etc.),

których szerzeniu sprzyjał zarówno niski poziom higieny (brak środków czystości, nowej odzieży, bielizny etc.), jak i silne osłabienie organizmów związane z okresem II wojny światowej (głód, wyniszczenie fizyczne i psychiczne, pobyt w więzieniach etc.). W miarę postępowania procesu odbudowy miasta i całego regionu zwiększała się liczba dużych zakładów pracy, które wymagały obecności lekarza przemysłowego. Ze względu na duże braki kadry lekarskiej A. Kryszkiewicz musiała wygospodarować część swojego czasu na zabezpieczenie medyczne okolicznych instytucji. W lutym 1947 r. została lekarzem Kopalni Magnezytu w Sobótkę, od maja 1948 r. Zakładu „Skaleń” w Strzeblowie, a trzy miesiące później lekarzem zakładowym Prewentorium Przeciwgruźliczego dla Dzieci Cukrowników w Sulistrowicach. Obciążenie pracą było zatem znaczne i doprawdy trudno wyobrazić sobie rozwój polskiej służby zdrowia we wczesnym okresie powojennym w regionie sobótczańskim bez Aleksandry Kryszkiewicz. W maju 1949 r. nastąpiło przekształcenie Szpitala Miejskiego w Ośrodek Zdrowia, którego kierownikiem została była dyrektor szpitala. Jednocześnie utworzono Międzyzakładową Stację Opieki nad Matką i Dzieckiem w Strzeblowie, na czele której stanęła niezastąpiona A. Kryszkiewicz.

W 1951 r., gdy nastąpiła pewna stabilizacja życia społecznego i efekty odbudowy Warszawy stały się wyraźnie widoczne, lekarka postanowiła powrócić w swoje rodzinne strony. W dalszych latach znalazła się w Ursusie, pracowała w placówkach cywilnej służby zdrowia.

Por. lek. Aleksandra Kryszkiewicz, żołnierz Armii Krajowej i I Armii Wojska Polskiego, uczestniczka walk o Kołobrzeg, zmarła 11 lipca 1991 r. Została pochowana na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie w grobie rodzinnym Grzebińskich i Kryszkiewiczów [1,3,4,16].

Podsumowanie

Aleksandra Kryszkiewicz urodziła się jeszcze jako poddana cara Mikołaja II Romanowa (1868–1918), jako dziecko przeżyła koszmarną I wojnę światową i wojnę 1920 r. Okres jej dojrzewania emocjonalnego i edukacji przypadł już w niepodległej Polsce. Jako osoba bardzo przywiązana do zasad demokracji i sprawiedliwości społecznej miała bardzo krytyczny stosunek do władz sanacyjnych, lecz jednocześnie duże poczucie patriotyzmu i odpowiedzialności za losy kraju. W czasie okupacji niemieckiej wraz z rodziną w szeregach Armii Krajowej ryzykowała życie w walce o niepodległą Polskę, co jej mąż przypłacił życiem, a siostry więzieniem. W szpitalu polowym I Armii Wojska Polskiego, nie zważając na niebezpieczeństwo, ratowała życie polskich żołnierzy krwawiących w walce o Kołobrzeg. W najtrudniejszym okresie kilku powojennych lat była filarem tworzenia i rozwoju polskiej służby zdrowia w Sobótkę. Szczupła i drobna kobieta (160 cm

wzrostu), o wielkim duchu walki i odwadze osobistej, zahartowana w najtrudniejszych warunkach wojennych i okupacyjnych, zdołała przetrwać tragedie osobiste i nie utraciła powołania zawodowego, wciąż czuła potrzebę pomagania potrzebującemu człowiekowi.

Po upływie ponad 70 lat niemal nikt w Sobótce nie zna jej nazwiska ani nie wspomina jej zasług dla rozwoju tego pięknego miasteczka, choć z całą pewnością zostawiała tutaj jakąś część swego serca i duszy. Bez wątpienia należy przywrócić zbiorowej pamięci postać por. lek. Aleksandry Kryszkiewicz, dyrektor Szpitala Miejskiego w Sobótce.

Piśmiennictwo

1. Fabisiak W, Popiński K, Tyszkiewicz J, Żerelik R. Dzieje Sobótki. Sobótka 1999: 24–42
2. Kopociński K, Kopociński Z, Jesman C. Sanatorium Rehabilitacyjne Leczenia Zeza w Sobótce. Wyd. Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, Żary 2016: 15–18
3. Kopociński Z, Kopociński K, Jesman C. W cieniu akcji na Kutschere – ślad wielkiej historii w małym miasteczku Sobótka. *Lek Wojsk*, 2017; 95 (4): 416–422
4. Instytut Pamięci Narodowej: BU 1837/20
5. Główna Biblioteka Lekarska w Warszawie: KOL A. Kryszkiewicz
6. Szymańska M, Klonowski W. Sytuacja plockiego lecznictwa w drugiej połowie XIX wieku. *Notatki Plockie*, 2003; 1 (194): 10
7. Zygmunt K. Charyzmaty w życiu ojca Bernarda Kryszkiewicza, pasjonisty i próba oceny ich przejawów w Prowincji Polskiej Zgromadzenia Męki Jezusa Chrystusa. Praca doktorska. Wrocław-Sadowie Golgota 2013: 62–83, 90, 104, 111, 384
8. Kopociński Z, Kopociński K, Jesman C. Ppłk lek. Stanisław Andrzej Bonikowski (1913–1977) – więzień gestapo i pierwszy przewodniczący Garnizonowej Wojskowej Komisji Lekarskiej w Żarach. *Lek Wojsk*, 2017; 95 (2): 234
9. Hańderek M. Geneza i początek działalności konspiracyjnej Unii. In: Gałęzowski M, ed. *Polska pod okupacją 1939–1945*. Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2015; t. 1: 122–148
10. Wanat L. Za murami Pawiaka. Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1960: 354, 375, 395
11. *Pielęgniarka i Położna*, 1985; 1 (309): 29–31
12. www.wmpp.org.pl/pl/pielengniarki-na-frontach/ii-wojna-swiatowa/zofia-orlicka.html (dostęp: 9.03.2019)
13. Felchner A. Pod znakiem Eskulapa i Marsa. Służba zdrowia Wojska Polskiego (od jesieni 1918 r. do mobilizacji w 1939 r.). Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim 2016: 293
14. Majewski W. Służba zdrowia 1 Armii Wojska Polskiego 1943–1945. Wyd. MON, Warszawa 1976: 164–258
15. Kopociński Z, Kopociński K, Jesman C, eds. Rowiński J. *Moja służba wojskowa*. Wyd. Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, Żary-Łódź 2017: 134–135
16. Anders HG. *Od Zobten do Sobótki*. Wyd. Muzeum Ślązańskie, Sobótka 2015: 122